

WŁADYSŁAW SZAFER

(1886–1970)

BOTANIK
FITOGEOGRAF, PALEOBOTANIK
WSPÓŁTWÓRCA OCHRONY PRZYRODY

Władysław Szafer urodził się 23 lipca 1886 r. w Sosnowcu jako syn Marii z Radziwanowskich i inżyniera Mieczysława (1864–1932), budowniczego pierwszych tkalni w Sosnowcu. Jego przodkowie byli niemieckimi osadnikami spolonizowanymi na początku XIX w. Dziad Władysława, Jan Szafer (1815–1885), dzierżawca majątków, m.in. Trzciany, uczestnik powstania listopadowego, zapoczątkował w rodzinie polskie tradycje patriotyczne. Przyszły uczony spędził dzieciństwo w Mielcu, gdzie ukończył szkołę powszechną (1897). W latach 1897–1905 uczęszczał do I Gimnazjum Klasycznego im. S. Konarskiego w Rzeszowie. Nauczycielem przyrody, któremu wiele zawdzięczał, był Wilhelm Friedberg (1873–1941), geolog i paleontolog, w przyszłości profesor uniwersytetów w Poznaniu i Krakowie. W latach 1905–1908 W. Szafer studiował na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Wiedeńskiego, specjalizując się w botanice pod kierunkiem systematyka i geografa roślin, Richarda Wettsteina (1863–1931), twórcy szeroko stosowanego systemu świata roślin. Dalsze studia kontynuował w Uniwersytecie Lwowskim (1908–1909), przyciągnięty sławą Mariana Raciborskiego (1863–1917), badacza flory Polski i Jawy. W 1910 r. uzyskał pod jego kierunkiem doktorat na podstawie pracy *Geobotaniczne stosunki Miodoborów galicyjskich*. Przez krótki czas (1909–1910) był asystentem Raciborskiego. W 1910 r., uzyskawszy stypendium Wydziału Krajowego, wyjechał na uzupełniające studia zagraniczne. W latach 1910–1911 studiował botanikę leśną w Hochschule für Bodenkultur w Wiedniu, specjalizując się w anatomii drewna u profesora C. Wilhelma. Następny rok (1911–1912) spędził w Monachium, gdzie na Wydziale Leśnym uniwersytetu studiował m.in. gleboznawstwo leśne (u profesora A. Rahmana) oraz fitopatologię drzew.

Po powrocie do kraju pracował (1912–1914) jako profesor botaniki leśnej w Wyższej Szkole Lasowej we Lwowie (mającej status szkoły półwyższej). Przygotowania do habilitacji, której nigdy nie uzyskał, przerwał wybuch I wojny światowej. Powołany do wojska, w randze podoficera armii austriackiej, pracował jako bakteriolog w Łagiewnikach pod Krakowem, Tarnowie, Kielcach i Lublinie, a także jako hodowca roślin leczniczych w Opocznie.

Po śmierci M. Raciborskiego, który ostatnie lata życia spędził w Krakowie, Władysław Szafer został jego następcą — dyrektorem Instytutu Botanicznego wraz z Ogrodem Botanicznym, początkowo jako profesor nadzwyczajny Uniwersytetu Jagiellońskiego (1917), a następnie — jako profesor zwyczajny (od 1919). Na stanowisku tym (które objął w 1918 r.) pozostał przez 42 lata, stając się klasykiem polskiej biologii, sławnym nauczycielem, uczonym nadającym kierunek rozwojowi botaniki i ochrony przyrody aż do końca lat 60. XX w. W czasie II wojny światowej został w 1941 r. zwolniony z uczelni za odmowę współpracy z okupantem. Piastował wówczas funkcję rektora podziemnego Uniwersytetu. W styczniu 1945 r. powrócił do pracy, biorąc czynny udział w reorganizacji życia naukowego kraju. Krytykowany przez swych kolegów z Polskiej Akademii Umiejętności, zlikwidowanej w Polsce Ludowej, uczestniczył w tworzeniu struktur Polskiej Akademii Nauk. W latach 50. zachował nieprzejednane stanowisko wobec prób narzucenia nauce polskiej lisenkizmu. Zatrudniał też w kiero-

wanych przez siebie placówkach — na wół legalnie — osoby „politycznie skompromitowane”, prześladowane przez komunistyczne władze. Według świadectwa profesora J. Hurwica, wieloletniego redaktora „Problemów” (referat z 8 czerwca 1999), był traktowany w okresie stalinowskim jako „wróg systemu”, jednak wielki autorytet, jakim cieszył się w kraju i za granicą, sprawił, że nigdy nie padł ofiarą represji. W latach 1953–1960 kierował zorganizowanym przez siebie Zakładem (od 1956 r. — Instytutem) Botaniki PAN oraz utworzonymi w jego obrębie zakładami: Ochrony Przyrody (1952–1960) oraz Paleobotaniki (1953–1960).

W ciągu długoletniej działalności wiele razy wyjeżdżał za granicę, biorąc udział w międzynarodowych kongresach oraz wycieczkach geobotanicznych. Odwiedził m.in. Austrię, Czechosłowację, Danię, Francję, Holandię, Niemcy, Norwegię, Rumunię, Szwajcarię, Szwecję, Tunis, USA i Wielką Brytanię.

Czołowy organizator nauki swoich czasów, sprawował wiele funkcji w różnych instytucjach. W Uniwersytecie Jagiellońskim był dziekanem Wydziału Filozoficznego (1931–1932), rektorem (1936–1938) i prorektorem (1945–1947). W 1920 r. został członkiem korespondentem, a w 1925 r. członkiem czynnym PAU. Sprawował funkcję dyrektora Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego (1945–1952) oraz wiceprezesa PAU (1946–1952). Po powołaniu Polskiej Akademii Nauk został jej członkiem rzeczywistym (1952), organizatorem i pierwszym przewodniczącym Krakowskiego Oddziału (1957–1959), pierwszym przewodniczącym Komitetu Botanicznego (1952–1954) oraz wiceprezesem PAN (1957–1962).

Cieszył się szerokim uznaniem, i to nie tylko w kraju. Był doktorem honoris causa trzech uczelni: Uniwersytetu Jagiellońskiego (1962), Uniwersytetu Karola w Pradze (1962) oraz Uniwersytetu M. Curie-Skłodowskiej w Lublinie (1970). Tytuł honorowego członka przyznało mu 6 zagranicznych akademii (w Budapeszcie, Bukareszcie, Halle, Helsinkach, Kopenhadze i Pradze) i 12 towarzystw naukowych (m.in. w Edynburgu, Helsinkach, Leningradzie, Paryżu, Uppsali). Godnością członka honorowego obdarzyły go również polskie towarzystwa naukowe: Botaniczne, Geologiczne, Geograficzne, Przyrodników im. Kopernika, Leśne, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Wrocławskie Towarzystwo Naukowe. Był też wielokrotnie nagradzany.

Prof. W. Szafer (z lewej) w terenie z prof. W. Goetlem

Otrzymał m.in. nagrodę państwową I stopnia za całokształt pracy naukowej (1949), nagrodę „Problemów” za pracę popularyzatorską (1960), medal A. Pencka, przyznany przez Niemieckie Towarzystwo do Badań Czwartorzędu (1962). Międzynarodowa Unia Ochrony Przyrody i jej Zasobów (International Union of Conservation of Nature and its Resources — IUCN) uczyniła go w 1958 r. swym członkiem honorowym, a inna organizacja — Światowy Fundusz na Rzecz Ochrony Dzikich Zwierząt (World Wildlife Fund — WWF) umieściła jego nazwisko (1973) na liście szesnastu osób szczególnie zasłużonych dla międzynarodowej ochrony przyrody.

Władysław Szafer ożenił się w 1919 r. z córką profesora rolnictwa UJ, Stefana Jentysa (1860–1919). Jego towarzyszką życia, Janina Jentys-Szaferowa (1895–1983) była botanikiem, po wojnie — profesorem w Instytucie Botaniki PAN. Mieli troje dzieci. Syn Przemysław jest obecnie emerytowanym profesorem architektury i urbanistyki Politechniki Krakowskiej. Rodzina Szaferów przez długie lata była ściśle związana z botaniką krakowską, nie tylko poprzez intensywną działalność naukową obojga małżonków, ale również dzięki mieszkaniu w służbowych „pokojach dyrektorskich”, najpierw w Instytucie, a po II wojnie — w Ogrodzie Botanicznym. Władysław Szafer przeszedł na emeryturę w 1960 r., faktycznie jednak do końca życia wywierał istotny wpływ na rozwój nauki. Ostatnie lata, mimo nieuleczalnej choroby, spędził na intensywnej pracy. Na dwa dni przed śmiercią oddał do druku swą ostatnią książkę — *Wspomnienia przyrodnika* (1973), która stała się swoistym podsumowaniem jego bogatego życia. Zmarł 16 listopada 1970 r. w Krakowie. Pogrzb na Cmentarzu Rakowickim, na który przybyła ogromna rzesza uczniów, sympatyków i czytelników książek, stał się prawdziwą manifestacją popularności uczonego w szerokich kręgach społeczeństwa.

Nieprzeciętna osobowość profesora Szafera, wielka energia twórcza i szerokie horyzonty intelektualne przyciągały uczniów. Urodzony przywódca, potrafił skupić wokół siebie ludzi i siłą swego entuzjazmu porwać do idei, skłonić do wysiłku przekraczającego pozornie siły i możliwości. Jego urok osobisty sprawiał, że wybaczano mu skłonności autokratyczne. Ulubionym warsztatem pracy profesora był Ogród Botaniczny, gdzie bywał codziennie rano, doglądając prowadzonych prac. Przez długie lata jego potężna sylwetka, z łaską, w jasnym kapeluszu, przyciągała uwagę zwiedzających. Lubił osobiście oprowadzać po Ogrodzie, zwłaszcza wycieczki dzieci i młodzieży. W napisanej pod koniec życia rozprawie naukoznawczej *Twórczość w życiu naukowca* [...] (1968) przeprowadził klasyfikację uczonych. Jedną z wyróżnionych grup scharakteryzował w następujący sposób:

Wybitni samodzielni naukowcy, entuzjaści nauki, obdarzeni wyobraźnią i intuicją, szukający nowych dróg, nie cofający się przed trudnymi zagadnieniami, towarzyscy; z reguły doskonali nauczyciele, chętni kierownicy prac uczniów, zarówno indywidualnych, jak i zbiorowych, dobrzy organizatorzy, ofiarnie pracujący społecznie, dobrzy popularyzatorzy.

W tej charakterystyce możemy łatwo dojrzeć główne rysy osobowości jej autora.

DZIAŁALNOŚĆ NAUKOWA

Władysław Szafer należy do najślawniejszych polskich przyrodników. Przyczyniły się do tego nie tylko osiągnięcia naukowe, ale także działalność społeczna, znakomite książki popularne, odczyty i wykłady przyciągające tłumy słuchaczy. Na arenie międzynarodowej zyskał uznanie jako jeden z twórców ruchu ochrony przyrody.

Jako uczony reprezentował typ badacza o skłonności do syntetycznego ujmowania zagadnień, wszechstronnością zainteresowań nawiązując do wielkich indywidualności XIX-wiecznej nauki. Miał rozległe wizje wielu problemów, mniej interesowało go drobiazgowe dopracowanie szczegółów, do którego często zatrudniał uczniów. Przez blisko pół wieku kierował krakowską szkołą geobotaniczną, której tematyka była kontynuacją szkoły Raciborskiego i jego poprzedników. Obejmowała florystykę i systematykę, fitogeografię, paleobotanikę, ochronę przyrody oraz historię botaniki. Profesor Szafer, zajmujący się każdą z tych dyscyplin, posiadał talent zauważania w nauce nowych koncepcji i kierunków badań, do których często kierował swoich uczniów. Dzięki temu Polska jako jeden z pierwszych krajów podjęła w latach międzywojennych badania w zakresie fitosocjologii i palinologii. W długotrwałej działalności W. Szafera można wyróżnić trzy okresy. W latach 1908–1925 zajmował się głównie florystyką, systematyką, fitogeografią i fitosocjologią. W okresie następnym (1926–1960) dominującą tematyką jego naukowych studiów była paleobotanika. W ostatnim dziesięcioleciu twórczej pracy (1961–1970) pracował głównie nad historią botaniki. Najwięcej jednak swego czasu, energii i codziennego trudu poświęcał ochronie przyrody i sprawie tej służył przez całe życie.

FLORYSTYKA I SYSTEMATYKA ROŚLIN NACZYNIOWYCH

Po swoim mistrzu, Marianie Raciborskim, przejął zapoczątkowaną w XIX w. ideę opracowania wielotomowej flory roślin naczyniowych Polski. Pierwszy tom, napisany przez zespół uczniów Raciborskiego, ukazał się po jego śmierci, w 1919 r., współredagowany przez W. Szafera. Nad całością dzieła zatytułowanego *Flora polska* (t. 1 1919, t. 15 1995), którego przygotowanie zajęło 76 lat, pracowało kilka pokoleń botaników. Profesor Szafer redagował tomy: 2, 3, 4, 5, 6 oraz współredagował, wraz z B. Pawłowskim, tomy: 7, 8 i 9. Opracował też kilka rodzin: *Gramineae* (t. 1), *Fagaceae*, *Myricaceae*, *Juglandaceae*, *Salicaceae* (t. 2). Zorientowawszy się, że zaplanowane przedsięwzięcie rozciągnie się na lata, napisał wraz z S. Kulczyńskim i B. Pawłowskim „małą florę polską”, czyli terenowy klucz do oznaczania roślin, zatytułowany *Rośliny polskie* (1924), wznowiany pięciokrotnie. Służył on kilku pokoleniom florystów i używany jest do dzisiejszego dnia.

FITOGEOGRAFIA

Syntetyczny umysł Władysława Szafera znalazł pełną ekspresję w szerokich, interdyscyplinarnych rozważaniach z zakresu geografii roślin. Był autorem wielu publikacji dotyczących współczesnej szaty roślinnej, jej geograficznego rozmieszczenia i związków z przeszłością, jak np. często cytowanych prac: *Trzecieorzędowe rośliny górskie na wale scytyjskim [...]* (1923), *Element górski we florze niżu polskiego* (1929), *Las i step na zachodnim Podolu* (1935). Największe znaczenie mają klasyczne już dziś opracowania syntetyczne dotyczące flory Polski. Nawiązując do koncepcji Raciborskiego, opracował nowe, udoskonalone wersje mapy geobotanicznej Polski (m.in. 1917, 1920, 1923, 1954). Wraz z zespołem uczniów przygotował dwutomowe dzieło poświęcone wszechstronnej analizie flory i roślinności naszego kraju: *Szata roślinna Polski* (1959; wyd. 2. 1972; wyd. 3. 1977), którego pierwszy tom został przetłumaczony na język angielski (*The vegetation of Poland*, 1966). Podsumowaniem poglądów fitogeograficznych był podręcznik *Zarys ogólnej geografii roślin* (1949; wyd. 2. 1952; wyd. 3. 1964; tłumaczenie na język rosyjski 1956).

FITOSOCJOLOGIA

Władysław Szafer odegrał dużą rolę we wprowadzeniu do Polski nowej dziedziny botaniki — fitosocjologii (socjologii roślin), badającej strukturę i dynamikę zbiorowisk roślinnych. Nawiązał kontakt ze szwajcarskim botanikiem Josiasem Braun-Blanquetem (1884–1980), twórcą tzw. francusko-szwajcarskiej szkoły fitosocjologicznej. Uczony ten zorganizował w 1930 r. w Montpellier międzynarodową stację geobotaniczną SIGMA (Station Internationale de Géobotanique Méditerranéenne et Alpine). Dzięki staraniom polskiego uczonego, który znalazł się w międzynarodowym Komitecie zarządzającym stacją, Polska uzyskała w niej jedno płatne miejsce, dlatego wielu naszych botaników mogło uczestniczyć w spotkaniach roboczych w Montpellier. Szafer wraz ze współpracownikami, Stanisławem Kulczyńskim i Bogumiłem Pawłowskim, zorganizował w Tatrach zespołowe badania fitosocjologiczne, z zastosowaniem metodyki Braun-Blanqueta. Rezultatem tych badań była seria prac, z których pierwsza, *Zespoły roślin w Tatrach. I. Zespoły roślin w Dolinie Chochołowskiej*, ukazała się w 1923 r. Była to pionierska w skali światowej monografia fitosocjologiczna, która przyczyniła się w poważnym stopniu do sprecyzowania zasadniczych pojęć socjologii roślin (np. pojęcia wierności) i do stworzenia podstaw kartografii zespołów. Szafer wziął jeszcze udział w zespołowych opracowaniach monograficznych Doliny Kościeliskiej i dolin położonych na północ od Giewontu (opublikowanych w kilku częściach w latach 1925, 1927). W dalszym rozwoju fitosocjologii wiodącą rolę przejął jego uczeń i długoletni współpracownik Bogumił Pawłowski wraz ze swymi uczniami.

PALEOBOTANIKA

Dorobek Władysława Szafera z dziedziny paleobotaniki jest najbardziej oryginalny i najszerzej cytowany w literaturze światowej. Warto podkreślić, że paleobotaniczne poszukiwania uczonego służyły zawsze jego ogólnym rozważaniom fitogeograficznym nad pochodzeniem i migracją elementów flory Europy na tle przemian geologicznych i klimatycznych. Przedstawił je m.in. w podręczniku *Zarys paleobotaniki* (wspólnie z M. Kostyniukiem, 1952; wyd. 2. 1962).

Trzeciorzęd

Badania nad trzeciorzędem rozpoczął niedługo przed II wojną, kiedy odkrył jedną z najbogatszych w Europie pliocenskich flor w okolicy Krościenka nad Dunajcem. Rezultatem jej analizy była dwuczęściowa monografia (1946, 1947), poprzedzona artykułem ogłoszonym w 1938 r. W późniejszych latach opracował głośnie znaleziska pliocenkiej flory z Mizernej koło Czorsztyna (1954) oraz miocenkiej flory ze Starych Gliwic (1961). Opracowania są dzisiaj klasycznymi pracami w literaturze przedmiotu.

Czwartorzęd

W historii badań nad florami kopalnymi czwartorzędu przełomowym momentem stało się wprowadzenie w 1916 r. metody analizy pyłkowej, zwanej także metodą palinologiczną. Jej twórcą był szwedzki geolog Lennard von Post. Z inicjatywy Szafera, który znał osobiście von Posta, powstała pierwsza w Polsce praca wykonana tą metodą (B. Szafran, 1925). W następnych latach krakowski uczony zorganizował zespół badawczy pracujący nad odtworzeniem postglacialnej historii lasów w Polsce, który zyskał światową renomę. Był też autorem opracowań szczegółowych, m.in. flory w Krystynopolu (1912). W pracy *Zarys stratygrafii polskiego dyluwium* (1928) przeprowadził zaakceptowany później powszechnie podział plejstocenu Polski na podstawie florystycznej, proponując polskie nazwy dla poszczególnych okresów glacialnych i interglacialnych. W 1935 r. wprowadził oryginalną metodę izopoli, która przyjęła się w nauce i weszła do podręczników palinologii. Metoda ta, polegająca na analizie przebiegu linii jednakowego opadu pyłku (izopoli), zyskała nowy wymiar dzięki zastosowaniu komputerów.

OCHRONA PRZYRODY

Władysław Szafer należy do światowych pionierów ruchu ochrony przyrody. Zasznużył się nie tylko poprzez swą działalność praktyczną, tzn. powoływanie instytucji, parków narodowych, rezerwatów, organizacji społecznych. Dążył przede wszystkim do stworzenia naukowych podstaw ochrony przyrody. Jednym z pierwszych na świecie podręczników z tej dziedziny było dwutomowe dzieło zbiorowe *Ochrona przyrody i jej zasobów. Problemy i metody* (1965), przetłumaczone w jednotomowej wersji na język angielski w 1973 r.

HISTORIA BOTANIKI

W historii botaniki interesowały go zarówno dzieje idei, instytucji, osobowości uczonych, jak i szerokie ujęcia dyscypliny w perspektywie czasowej. Do najcenniejszych prac należy *Zarys historii botaniki w Krakowie na tle sześciu wieków Uniwersytetu Jagiellońskiego* (1964; tłum. na angielski 1969) oraz studium naukoznawcze *Twórczość w życiu naukowca* [...] (1968). Był też nieustrudzonym kronikarzem życia naukowego. Niepowtarzalnymi dokumentami są *Wspomnienia przyrodnika* (1973) czy *Botanika w Krakowie w okresie wojny 1939–1945* (1959).

ORGANIZATOR NAUKI

Jako organizator nauki był Władysław Szafer fenomenem w skali światowej — niewielu uczonym dane było dokonać tak wiele, i to wbrew trudnościom czasów, w których przyszło mu działać. Należał on w dużej mierze do twórców struktur organizacyjnych botaniki współczesnej oraz ochrony przyrody w naszym kraju.

W Ogrodzie Botanicznym UJ

Niewielki Instytut Botaniczny UJ, który w chwili objęcia kierownictwa przez profesora miał zaledwie dwa etaty naukowe, rozwinął się w nowoczesną placówkę zatrudniającą kilkadziesiąt osób. Szczególnie wiele zyskał krakowski Ogród Botaniczny. Jego obszar został trzykrotnie powiększony, powstały dwa kompleksy szklarniowe: tzw. szklarnia holenderska (1954) oraz wzniesiony z okazji jubileuszu 600-lecia krakowskiej uczelni zespół „szklarni jubileuszowych” z wysoką palmiarnią (1959–1966). Większość kompozycji przestrzennych oraz istniejących dziś grup roślin powstało dzięki staraniom W. Szafera.

W 1952 r. zorganizował Zakład Ochrony Przyrody PAN (obecnie Instytut Ochrony Przyrody PAN), jeden z pierwszych w świecie. W 1953 r. — Zakład Botaniki PAN (od 1956 r. Instytut Botaniki PAN, w 1986 r. nazwany jego imieniem), zatrudniający obecnie ponad 80 osób z całej Polski.

Największe zasługi położył dla organizacji ochrony przyrody w Polsce i na

świecie. Był współzałożycielem utworzonego w latach 1928–1931 Międzynarodowego Biura Dokumentacji i Współpracy w Sprawach Ochrony Przyrody, przekształconego w 1946 r. w Międzynarodową Unię Ochrony Przyrody (od 1956 r. Międzynarodowa Unia Ochrony Przyrody i jej Zasobów — IUCN). W Polsce brał udział w organizacji ruchu ochrony przyrody od samego niemal początku. W r. 1919 zainicjował powstanie Tymczasowej Państwowej Komisji Ochrony Przyrody, zmienionej w 1925 r. w Państwową Radę Ochrony Przyrody, a w 1957 r. — w Komitet Ochrony Przyrody i jej Zasobów PAN. Jako przewodniczący wszystkich tych organizacji, sprawując równocześnie urząd Delegata ds. Ochrony Przyrody Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (1926–1947), patronował wszystkim ważniejszym poczynaniom w dziedzinie ochrony przyrody w Polsce. Z jego inicjatywy lub przy czynnym współudziale powstały Parki Narodowe: Białowiecki (1947), Świętokrzyski (1950), Babiogórski (1954), Pieniniński (1954), Tatrzański (1954), Ojcowski (1956), a także wiele rezerwatów i pomników przyrody. Duże znaczenie miało założenie jednego z pierwszych na świecie czasopism z tego zakresu: „Ochrona Przyrody” (1920), a także innych periodyków poświęconych tej samej tematyce: „Biuletynu Informacyjnego o Ochronie Przyrody” (1931) i „Chrońmy Przyrodę Ojczyzną” (1945). Uczestniczył też w powołaniu Ligi Ochrony Przyrody (1927), której został członkiem honorowym.

Był współzałożycielem Polskiego Towarzystwa Botanicznego (1922) oraz jego Krakowskiego Oddziału, któremu przewodniczył od początku, nieprzerwanie przez 44 lata. W 1955 r. zorganizował Sekcję Paleobotaniczną PTB i został jej pierwszym przewodniczącym.

Prof. Władysław Szafer w toczce rektorskiej

NAUCZYCIEL I POPULARYZATOR

Władysław Szafer prowadził przez blisko pół wieku w Uniwersytecie Jagiellońskim wykłady kursowe z systematyki i geografii roślin oraz monograficzne, poświęcone m.in. paleobotanice i ochronie przyrody. Wykładał ponadto botanikę leśną w Wyższej Szkole Lasowej we Lwowie (1912–1914) oraz w Uniwersytecie Poznańskim

Z żoną, Janiną Jentys-Szaferową, w oknie mieszkania w Ogrodzie Botanicznym UJ, lata 60.

(w letnim semestrze 1921 r.). Był jednym z najslawniejszych wykładowców uniwersyteckich swoich czasów. Jego uczeń, Jan Walas, wspomina (1972):

Jego wykłady były bardzo rzeczowe i głębokie, bogato ilustrowane, wygłaszane dobrą polszczyzną i przekonująco. Zawsze przewijała się w nich troska o ochronę rodzimiej roślinności. Ilość studentów, którzy słuchali wykładów profesora, można liczyć w tysiące. Z tego setki wykonało prace magisterskie [...], a liczne dziesiątki otrzymały z jego rąk dyplom doktorski, blisko 20 osób stopień docenta.

Mniejszy entuzjazm wśród studentów budziło zdawanie egzaminów, które należały do najtrudniejszych na studiach. Szczególną sławą cieszyły się „wycieczki” po Ogrodzie Botanicznym, w czasie któ-

rych zdający rozpoznawali — ze zmiennym szczęściem — rosnące tam rośliny. Rolę W. Szafera jako wychowawcy kilku pokoleń przyrodników powiększał fakt, że był on autorem kilkuset artykułów popularnych i kilkunastu książek, m.in. *U progu Sahary* (1925), *Kwiaty w naturze i sztuce* (wraz z J. Jentys-Szaferową, 1939, 1948), *Epoka lodowa* (1946, 1950), *Tajemnice kwiatów* (1946, 1956), *Z teki przyrodnika* (1964, 1967). Wysoki poziom naukowy i literacki tych prac stawia go w rzędzie najlepszych pisarzy przyrodniczych.

UCZNIOWIE

W krakowskiej szkole geobotanicznej, którą kierował blisko pół wieku, wykształciło się kilkudziesięciu uczonych. Po II wojnie światowej prawie wszyscy botanicy pełniący funkcje kierownicze w polskich uczelniach wyszli spod jego opieki naukowej. Do uczniów W. Szafera należeli m.in.: Jadwiga Dyakowska (prof. UJ), Barbara Gumińska (prof. UJ), Bronisław Jaroń (adiunkt UJ, zamordowany w Oświęcimiu w 1941 r.), Adam Jasiewicz (prof. PAN), Jan Kornaś (prof. UJ), Kazimierz Kostrakiewicz (prof. WSP w Krakowie), Aniela Kozłowska (prof. WSR i AR w Krakowie), Stanisław Kulczyński (prof. Uniwersytetów Lwowskiego i Wrocławskiego), Maria Łańcucka-Środoniowa (prof. PAN), Stefan Macko (prof. Uniwersytetu Wrocławskiego), Anna Medwecka-Kornaś (prof. UJ i PAN), Stefan Myczkowski (prof. WSR i AR w Krakowie), Bogumił Pawłowski (prof. UJ i PAN), Magdalena Ralska-Jasiewiczowa (prof. PAN), Maria Reyman (doc. PAN), Wojciech Roeske (prof. AM w Krakowie), Marian Sokołowski (prof. SGGW), Jerzy Staszekiewicz (prof. PAN), Tadeusz Sulma (prof. Uniwersytetu Gdańskiego),

Bronisław Szafran (prof. PAN i UJ), Kazimierz Szczepanek (prof. UJ), Dezydery Szymkiewicz (prof. Politechniki Lwowskiej i UJ), Andrzej Środoń (prof. PAN), Irena Turowska (prof. AM w Krakowie), Jan Walas (prof. Uniwersytetu im. M. Kopernika w Toruniu oraz UJ), Krystyna Wasylińska (prof. PAN), Jadwiga Wołoszyńska (prof. UJ, AM w Krakowie), Kazimierz Zarzycki (prof. PAN), Stefan Ziobrowski (prof. WSR w Krakowie).

ZBIORY

Zbiory zielnikowe roślin naczyniowych zachowane są m.in. w Zielniku Instytutu Botaniki UJ (KRA) oraz Zielniku Instytutu Botaniki im. W. Szafera PAN (KRAM). Profesor zgromadził archiwum dokumentów historii botaniki polskiej dla przyszłego Zakładu Historii Botaniki Instytutu Botaniki PAN, który pod koniec życia zamierzał utworzyć. Ponieważ nie zdążył zrealizować tej inicjatywy, archiwum znalazło się w zbiorach rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej.

EPONIMY I INNE FORMY UCZCZENIA PAMIĘCI

Dla uczczenia pamięci profesora Szafera utworzono ok. 20 nazw roślin, np. *Alchemilla szaferi* Pawł., *Cosmarium szaferi* Wołoszyńska, *Larix szaferi* Domin. Zestawienie eponimów w pracy: Z. Mirek, *Plant names formed in commemoration of botanists of the Cracow Botanic Garden*, [w:] *Studies on the history of botanical gardens and arboreta in Poland*, red. A. Zemanek, B. Zemanek, Polish Botanical Studies, Guidebook Series 1993, 9, s. 107–108. Nazwisko uczzonego upamiętniają nazwy geograficzne: Grań Szafera i Łodospad Szafera nad Zatoką Admiralicji w Antarktyce oraz nazwy kilku rezerwatów, m.in. rezerwat leśny Buczyna w Cyprance im. W. Szafera na Płaskowyżu Kolbuszowskim. W 1984 r. Polskie Towarzystwo Botaniczne ustanowiło medal jego imienia za najwybitniejsze prace z zakresu botaniki.

Istnieją dwa pomniki uczzonego — popiersie w Ogrodzie Botanicznym UJ (1975; wg projektu Antoniego Hajdeckiego) oraz pomnik w Zawoi Górnej-Widłach (1984; wg projektu Jana Sieka). Tablice poświęcone Szaferowi znajdują się m.in. na ścianie korytarza gmachu Polskiej Akademii Umiejętności (1971; Kraków, ul. Sławkowska 17) oraz na ścianie obok wejścia do budynku Instytutu Botaniki UJ (1986; Kraków, ul. Lubicz 46). Imieniem Władysława Szafera nazwano instytucje: Instytut Botaniki PAN (1986), Muzeum w Ojcowskim Parku Narodowym (1972) oraz kilkanaście szkół w różnych miastach. W Krakowie imieniem profesora nazwano jedną z ulic. W 1977 r. wodowano statek żeglugi morskiej m/s „Profesor Szafer” (z inicjatywy Ligi Ochrony Przyrody).

PUBLIKACJE

Władysław Szafer był autorem ok. 700 publikacji, w tym ponad 100 naukowych. Spis prac: [W. Bojanowska], *Spis publikacji prof. dra Władysława Szafera*, Chr. Przr. Ojcz. 1971, 27/2, s. 80–118.

NAJWAŻNIEJSZE PRACE

1. *Flora polska. Rośliny naczyniowe Polski i ziem ościennych*, t. 1, red. M. Raciborski, W. Szafer, nakł. AU, Kraków 1919, ss. VIII, 427; t. 2, red. W. Szafer, nakł. AU, Kraków 1921, ss. 253, 4 nlb.; t. 3, red. W. Szafer, nakł. PAU, Kraków 1927, ss. 196, 4 nlb.; t. 4, red. W. Szafer, nakł. PAU, Kraków 1930, ss. IV, 177; t. 5, red. W. Szafer, nakł. PAU, Kraków 1935, ss. 51, 4 nlb.; t. 6, red. W. Szafer, nakł. PAU, Kraków 1947, ss. 70, 4 nlb.; t. 7, red. W. Szafer, B. Pawłowski, PWN, Kraków–Warszawa 1955, ss. 303; t. 8, red. W. Szafer, B. Pawłowski, PWN, Warszawa 1959, ss. 428; t. 9, red. W. Szafer, B. Pawłowski, PWN, Kraków 1960, ss. 137.
2. *Rośliny polskie* [współautorzy: S. Kulczyński, B. Pawłowski], Książnica-Atlas, Lwów–Warszawa 1924, ss. XXXII, 736 [wyd. 2. zmienione i uzupełnione, PWN, Warszawa 1953, oraz reprinty: 1967, 1969, 1986, 1988].
3. *Zarys stratygrafii polskiego dyluwium na podstawie florystycznej. Entwurf einer Stratigraphie des polnischen Diluviums auf floristischer Grundlage*, Roczn. Pol. Tow. Geol. 1928, 5, s. 3–15, tabl. I–II [odb.].
4. *Zastosowanie metody izopoli do badania geograficznego rozmieszczenia drzew w czasie postglacjalnym. The Significance of Isopollen Lines for the Investigation of the Geographical Distribution of Trees in the post-Glacial Period*, Bull. Int. Acad. Pol. Sci. Lett., Cl. Sci. Math. Nat., Ser. B 1935, s. 235–239, tabl. 9–10.
5. *Flora plioceniska z Krościenka n. Dunajcem, I. Część ogólna. The Pliocene Flora of Krościenko in Poland. I. General part*, Rozpr. Wydz. Mat.-Przr. Pol. Akad. Umiejętn., dz. B 1946, 72, 1, s. [1]–[162].
6. *Flora plioceniska z Krościenka n. Dunajcem, II. Część opisowa. The Pliocene Flora of Krościenko in Poland. II. Descriptive part*, Rozpr. Wydz. Mat.-Przr. Pol. Akad. Umiejętn., dz. B 1946 [wyd. 1947], 72, 2, s. 1–213, tabl. I–XV.
7. *Plioceniska flora okolic Czorsztyna i jej stosunek do plejstocenu. Pliocene Flora from the Vicinity of Czorsztyn (West Carpathians) and its Relationship to the Pleistocene*, Instytut Geologiczny. Prace 11, Kraków 1954, s. 3–238, tabl. I–XX.
8. *Zarys ogólnej geografii roślin*, Spółdzielnia Wydawn. „Czytelnik”, Warszawa 1949 [drukowane w Uppsali, jako dar rządu szwedzkiego na rzecz odbudowy kultury polskiej], ss. X, 409 [wyd. 2. PWN, Warszawa 1952; wyd. 3. PWN, Warszawa 1964, pt. *Ogólna geografia roślin*; tłumaczenie na język rosyjski pt. *Основы общей географии растений*, Izd. Innostrannoj Literatury, Moskwa 1956].
9. *Szata roślinna Polski*, red. W. Szafer, PWN, Warszawa 1959, t. 1, ss. XIX, 586; t. 2, ss. VIII, 333; [wyd. 2. 1972; wyd. 3. 1977 — współred. K. Zarzycki]; t. 1 tłum. na język angielski pt. *The vegetation of Poland*, [w:] *International Series of Monographs in pure and applied biology*, red. R. C. Rollins, G. Taylor, vol. 9, Pergamon Press–PWN, Oxford–Warszawa 1966, ss. XXIII, 738, mapa 1].
10. *Ochrona przyrody i jej zasobów. Problemy i metody*, red. W. Szafer, PAN — Zakład Ochrony Przyrody, Kraków 1965, t. 1, s. 5–621; t. 2, s. 627–1078 [tłum. na język angielski pt. *Protection of Man's Natural Environment*, Polish Academy of Sciences, Warszawa 1973, ss. 663].

BIBLIOGRAFIA

- S. Brzozowski, *Władysław Szafer (1886–1970)*, Kwart. Hist. Nauki Techn. 1971, 16/3, s. 595–602.
- „Chrońmy Przyrodę Ojczyzn” 1971, 27/2, s. 5–120 [numer zadedykowany „Pamięci Profesora dra Władysława Szafera ...”, zawierający cykl artykułów na temat jego działalności na rzecz ochrony przyrody, teksty przemówień w czasie pogrzebu profesora oraz spis publikacji].
- A. Leńkowa, *Profesor Władysław Szafer. Anegdota, fakty, wspomnienia*, Wydaw. i Druk. Secesja, Kraków 1992, ss. 291.
- Z. Mirek, A. Piekielko-Zemanek, *Some of the more important facts from the life and work of Władysław Szafer (1886–1970)*, Acta Soc. Bot. Pol. 1986, 55/3, s. 309–314.
- B. Pawłowski, *Władysław Szafer*, Nauka Pol. 1957, R. 5, 2/18, s. 96–104.
- Słownik biologów polskich*, red. S. Feliksiak, PWN, Warszawa 1987, s. 519–521.
- F. A. Stafleu, R. S. Cowan, *Taxonomic literature*, vol. 6, ed. 2, Regnum Vegetabile 115, Bohn, Scheltema & Holkema, Utrecht–Antwerpen 1986, W. Junk b.v., Publishers, The Hague–Boston, s. 141–143.
- A. Środoń, *Paleobotanika w działalności naukowej Profesora Władysława Szafera*, Acta Palaeobotanica 1986, 26/1, 2, s. 3–7.
- A. Środoń, *Władysław Szafer (1886–1970)*, Nauka Pol. 1971, 19/6, s. 214–219.
- A. Śródka, P. Szczawiński, *Biogramy uczonych polskich*, cz. II: *Nauki biologiczne*, Zakł. Nar. Oss., Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985, s. 379–387.
- W. Szafer, *Moje publikacje (1908–1965)*, Stud. Mater. Dziej. Nauki Pol., Ser. B 1967, 13, s. 103–144.
- W. Szafer, *Wspomnienia przyrodnika. Moi profesorowie — moi koledzy — moi uczniowie*, Zakł. Nar. Oss., Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973, ss. 316.
- J. Wałas, *Profesor dr Władysław Szafer 23 VII 1886–16 XI 1970*, Acta. Soc. Bot. Pol. 1972, 41/1, s. 3–11.

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Archiwum UJ: S II 619.

Biblioteka Jagiellońska: rkps Przyb. 796/76.

Alicja Zemanek